

Porodični odnosi prije prodora individualizma

Vera St. Erlich

»U mlađega pogovora nema«

Kod ispitivanja seoske porodice uoči drugog svjetskog rata jedan odgovor iz Srbije na pitanje o odnosu generacija glasio je: »U mlađega pogovora nema«. ¹ Zahtjev starijega bio je apsolutni zakon kojemu su se mlađi, bez predomišljanja i bez svake opozicije podvrgavali. Premda je od tada prošlo samo dva ili tri decenija, ova nam se uzrečica čini gotovo neshvatljiva. Isto tako strano nam zvuči odgovor na pitanje o poziciji muškaraca i žena u porodici iz Bosne: »Starije je muško od pet godina nego žensko od pedeset«. Pitamo se, kako su to žene bez revolta podnosile, ne samo u praksi nego i kao obvezatno pravilo. Da li ovi ljudi nisu imali svojih individualnih želja i poriva, niti averzije protiv slijepe poslušnosti? Nameću se pitanja: prvo, kako je konkretno izgledala potpuna uklopljenost u patrijarhalnu porodicu, i drugo, kako je bilo moguće da su ljudi bili tako savršeno prilagođeni zajednici.

KONTRAST PREMA INDIVIDUALISTIMA

Jedno direktno opažanje treba da stavi u reljef držanje ljudi, kod kojih se individualistički momenti gotovo nikako ne ispoljavaju. Kao u nekom eksperimentu nastupaju dvije grupe mladića, 1944. g. u netom oslobođenoj južnoj Italiji, i to Jugoslaveni iz patrijarhalne sredine, i Englezi iz sredine, gdje je vjekovima dominirala individualistička tendencija. U klub za savezničke vojnike dolazilo je triput na dan oko 500 lica, da se okrijepe. Jugoslaveni, koji su kao saveznički vojnici također posjećivali ovaj klub, pokazivali su vrlo različito držanje od Engleza, ali međusobno gotovo sasvim jednako. Njihova reakcija na pitanje blagajnika, i čak njihove geste bile su veoma stereotipne. Cijenik su svi ignorirali, a kad im je blagajnik istumačio što ima i što to stoji, svaki je prerezao tumačenje istom velikom gestom, naime energično je odmahnuo podignutom desnom rukom. Svima njima je bilo potpuno svedjedno što će platiti, a zahtjev da sami nešto izaberu odbijali su.

¹ Materijal i citati u ovom članku potječu od anketa, koje sam provodila uoči rata u 305 sela raznih područja naše zemlje. Rezultati istraživanja prikazani su u knjizi: Vera S. Erlich, **Porodica u transformaciji** – studija u tri stotine jugoslavenskih sela. Zagreb, 1964.

Ni jelo ni cijena im nisu bili vrijedne onog malog napora, koliko iziskuje stvaranje takve odluke. Njihova ravnodušnost prema jelu i prema svoti koju će platiti nije samo odudarala od držanja Engleza, nego i od njihove vlastite strastvenosti, kad se radilo o politici ili borbi. Lične želje su im bile nevažne; njihove emocije bile su usredotočene na kolektivne težnje.

IZBOR SUPRUŽNIKA

Još jasnije nego kod izbora jela pokazuje se karakterističan stav ljudi iz ove sredine kad biraju — ili kad za njih biraju — supružnika. Moglo bi se pretpostaviti, da će djevojka kad treba da se uda ili momak oženi, inzistirati na svojim individualnim željama i izražavati svoje preferencije (ili averzije). Međutim, kako je anketa o porodici pokazala, u intaktnom patrijarhalnom režimu individualne želje i težnje kao da su zatomljene i ne izlaze na javu ni u toliko odsudnom momentu kao što je izbor bračnog partnera. Momak, vrlo često, uopće ne sudjeluje kod izbora svoje buduće žene, a čak i kod prosidbe ostaje potpuno pasivan. Kao primjer za takvo držanje donosim nekoliko odgovora mojih istraživača sa terena, a iz raznih patrijarhalnih krajeva:

»Ženidbu ugovaraju roditelji sa starijim članovima zadruge i bližim srođnicima. Djeca obično i ne učestvuju, dok skoro sve rođake roditelji odnosno staratelji pitaju za mišljenje«.

Makedonija, srez Struga, šiptarsko selo

»Sin jedva čeka da mu se nađe djevojka pogotovo ako je prešao dvadeset godina. Prema tome otpada pitanje odupire li se on odluci roditelja. Brak ugovara djevojin srođnik, kojega nazivaju »ugovornik« — »strojnik«.

Makedonija, srez Sv. Nikola ovčepoljski

»Roditelji ne sile sina, ali se sinovi ne mešaju već to pravo ostavljaju roditeljima«.

Makedonija, srez gornjodebarski, šiptarsko selo

Ima više razloga za takvo držanje, koje je za ljude iz individualističke sfere gotovo nerazumljivo. Među te razloge ne spada roditeljska prisila, ili čak primjena grube sile kojoj se mlađi stisnutih zubi podvrgavaju, kako bi se to moglo pretpostaviti. Toga u toj razvojnoj fazi nema. U intaktnoj patrijarhalnoj sredini unutar porodice gotovo nikad ne susrećemo brutalnu silu i nasilje. Razlozi koji zaista djeluju su: uloga mlađih u porodici, njihova plahost i njihov nediferencirani stav prema objektu ljubavi.

U porodičnoj zadruzi svaki član ima jasno opredijeljenu ulogu, svu brigu i odgovornost nose stariji, a mlađi nemaju prilike da stvaraju veće odluke. Roditelji i starješine zadruge brinu se za mlađe i po pravilu ne miruju dok nisu svu djecu opskrbili — oženili i poudali — i to s najboljim bračnim drugovima, koji se mogu naći u selima i okolini. Mlađi se smatraju nedoraslima, oni žive bezbrižno i ne razvijaju mnogo inicijative osim u igranju, pjevanju, sanjarenju i zagledavanju. Koliko se činilo razborito, uzimalo se u obzir dječje sklonosti. Jedan odgovor iz Srbije pokazuje da nema primjene sile:

»Gotovo redovno dogovaraju roditelji bez učešća djece. Retki su obratni primeri. Nije baš u pitanju prinuda. Ali roditeljska reč u ovim krajevima je još uvek zakon, kojemu se mlađi bezuslovno pokoravaju«.

Srbija, srez vlasotinački

U toj su sredini mlađi plašljivi, to je drugi razlog za njihovu pasivnost kod izbora. Naročito su stidljivi pred ocem i starješinom, koji imaju položaj kao visoki oficiri prema običnim vojnicima. Što je veća zadruga to je veća distancija prema najvišem u rangu. To se vidi i iz jedne pripovijesti iz Srbije od konca prošlog vijeka². Jedan momak koji želi da se oženi s nekom djevojkom, povjerava svoju želju mladoj snahi; starijima se ne usuđuje uopće ništa spomenuti. Snaha mu hoće pomoći i obećava mu: »Ja ću večeras govoriti babi, a babo će babi, a baba će već s djedom narediti stvar kako treba«.

Patrijarhalna porodica obeshrabruje izražavanje individualnih želja a sve bez strogosti ili nasilja. Mlađi osjećaju dužnost zahvalnosti prema odgovornom starješini. Upravo tamo, gdje nema sumnje u mudrost, odgovornost i dobronamjernost starijih, mlađi se ne usuđuju da govore o nečemu što im se čini tako nevažno — i razmaženo — kao lične sklonosti ili averzije prema budućem supružniku. Njihova se djetinjska plašljivost vidi dobro iz dva dijaloga Veselinovićeve pripovijesti. U prvome govori seoski učitelj s jednim momkom koji se mnogo divi svome ocu. Učitelj ga pita:

- »Pa hoće li otac da te ženi ove jeseni?«
»Ne znam pod pravo, ali bi rekao da oče.«
»E onda ćeš uzeti Maricu, pa ćeš biti srećan.«
»Ama Mitra (maćeha) nešto reve u svoje selo, veli ima dobra devojka u Ljubanića.«
»A ti kaži ocu da ne ćeš druge osim Marice.«
»Ko zar ja?«
»Ti bogme!«
»Jok ja! ... Ne bi ja to mogao pomenuti njemu, pa da mi daš pun ćup! ... i da mi rekneš: tvoje je selo! ...«
»A ako ti otac posluša maćiju, pa isprosi od Ljubanića?«
»Moram trpeti! ... Onda mi je taka sudbina!« — reče i uzdahnu. »Al' ja mu se ne bi smeo protiviti ni za što na svetu! Kad bi me prokleo, kud bi onda? Znaš što no kažu: teško onom koga roditelji kunu! ...«
»Ali ne bi to tebi otac pokvario ...«
»Ne smem ja njemu pomenuti, pa da me zakolješ sad!«
»A ti gledaj neka mu ko drugi pomene ...«

Srbija³

U drugoj pripovijesti odigrava se jedna scena između mladog momka i njegove majke. Majka udovica predlaže mu da se ženi.

- ... »Ti imaš lepo imanje, odrastao si, dobar si, naravan se, nisi sakat, nisi pust ...«
On obori glavu, pa se samo menja u licu.
»Ja kažem, vreme je. Ti si hvala milom Bogu, dorastao do snage. Ovo je imanje veliko. Njemu treba radina. A kad se pametno radi i kući, još će i veće biti, ako je dragom Bogu volja.«
»Ja nano, ne znam kako da ti kažem ...«
»Što ne znaš čedo moje? Zar ti s materom ne umeš govoriti, a toliki ljudi vele da si pametan.«
»Pametan jesam, ali mi zazor s tobom o tom besediti.«
»A zar ti imaš nekog prečeg od mene?«
»Nemam nano, ali me je nekako stid ...«
I dok je to govorio nikako ne dizaše očiju, svega ga je plamen obuzeo.
»Nema ti stida srce moje! Ti nisi, Bogu hvala, ništa ukrao ni oteo. Ovde je reč o tvome drugu, a Bog je rekao da se svet ženi i udaje.«
»Onda nano, ja imam svoju devojku.«
Pa skoči da pobegne, ali ga Nera uhvati i zadrža.

² Laza Lazarević, Pripovesti, »Na bunaru«, Beograd 1898.

³ Janko Veselinović, *Slike iz seoskog života* »Momće«, Beograd 1896.

»Kud bežiš? Čekaj! Zar se od toga beži? Kaži majci koja je?«
 »Ne mogu, ubij me!«
 »Kaži rođe, kaži rano!«
 On sakrije glavu na njeno rame i prošapta:
 »Milica Djedića«.
 »A... Milica! Dobra djevojčica i zdrava i pametna i dobra radenica.
 O pa to je dobro! Ja ti ni sama ne bi mogla bolje izabrati. A i od vamilije
 je: Djedići su stara i dobra kuća...«

Srbija⁴

Treći razlog za ovakvo držanje je fatalistički stav i nediferenciranost želja u toj fazi u kojoj su individualistička stremljenja relativno slaba. Premda mladići i djevojke žele ženidbu i stalno o tom sanjare i pjevaju, često ta težnja nije uperena na jedan objekt. Raspoloženje je u neku ruku difuzno, a puno očekivanja i nade. U Slavoniji kažu djevojke: »Sveti Ante momke dijeli«, i nadaju se da će im dodijeliti naskoro momka i to lijepog i dobrog. Ima mnogo čarolija i čina koji treba da pomognu dovesti željenog momka, i drugih čari koje treba da otkriju djevojci koji joj je momak »suden«.

U ovom primjeru djevojka se sakrije u bašči i prisluškuje što govore prolaznici. Kad čuje u razgovoru muško ime, vjeruje da je to ime njezinog sudenog. Ona tiho govori:

»Oj ti mladi mjesече
 Tako ti mladine
 Ti prelaziš brda i doline
 I u putu viđaš dragog mog.
 Naređi mu da se zove imenom!«

Bosna

Iako je želja povezana s jednom određenom osobom ta veza nije nerazrješiva kao što se vidi na primjeru jedne uspomene iz djetinjstva koju mi je pričao prijatelj Bosanac:

»Kao mladi dečko sjedio sam često u komšiluku kod Hasana. Hasan je stalno pričao o Fati koju je zagledao. Jedanput, kad sam bio tamo, on zamoli majku da ode u susjedno selo i da zaprosi za njega Fatu. Majka se odmah uputi, a povede za pratnju Hasanovu malu sestru. Od nje sam kasnije doznao kako je bilo.

Majka nađe Fatu i pozove je da pođe za njenog sina. Fata to iz nekog razloga odbije. Majka se ne može odlučiti da pođe kući bez djevojke i da razočara sina, pa prošeće s malom po selu. U jednom šljiviku ugleda djevojku koja joj se sviđa. Upita je: »Bi li pošla za mog Hasana?«. Djevojka upita svoje roditelje, dobije pristanak i odmah pođe s majkom.

Hasan je čitavo vrijeme ležao na sećiji i sanjario o Fati. Kad je čuo da je majka ušla u kuću skoči uzbuđen i klikne: »Jesi li mi dovela Fatu!?«. Majka odgovori. »Nisam, sinko Fatu, ali sam drugu djevojku«. Hasan sav sretan zagrlj majku i zahvali joj. Bio sam još malen, ali sam se mnogo začudio kako se Hasan brzo utješio«.

Bosna, muslimansko selo

Hasanova ljubav ima drugo značenje nego ljubav u individualističkoj epohi. Ona je više kao neki simbol koji kadikad može biti zamijenjen nekim drugim simbolom. Takav stav čini mladiće popustljivima prema roditeljima, i lako prilagodljivima. Takvo držanje odgovara »idealnom tipu« individualističke sfere, koji je uklopljen u patrijarhalnu porodicu kao kamenčić u mozaik. Konformizam sa starijima potiskuje lične želje u pozadinu.

⁴ Janko Veselinović, isto, »Svekrva«.

POSTIVANJE STARIJIH

U odnosu sinova prema ocu najbolje se ogledava struktura patrijarhalne porodice, razdiobe uloga u njoj i konformnost mlađih sa autoritetom. Nekoliko primjera pokazuju koliko formalnih znakova poštovanja ima prema starješini i ocu:

»Sin pred ocem ne sme pušiti, biti neozbiljan, smejati se, protezati i psovati i slično, ni pred ocem ni pred starijim. Prema starijima, kad postoji razlika oko 10 godina, vlada opće poštovanje«.

Makedonija, srez Struga, šiptarsko selo

»Djeca ne puše i ne piju kafu. Znam jedan slučaj gdje otac ima tri sina. Najstarijem je 40 godina a najmlađem 32. Iako sva trojica puše i piju kavu, ipak pred ocem ni jedan od njih nije ni zapalio ni pio kavu«.

Bosna, srez brčki, katoličko selo

»Dijete gotovo bez izuzetka ne smije pušiti pred ocem, pa često puta i momci od 20—25—30 god., ne puše pred ocem iz učtivosti i poštovanja. Prije rata je to bilo puno strože. Sin nije smio stati sa djevojkom kad je gledao otac, pa vrlo rijetko bi se i slobodnije našalio, kad sluša otac — ma s kime. Dotle se dogodilo da nije nikad lijepo pogledao svoju ženu kad gleda otac, morao je biti savršeno ozbiljan«.

Crna Gora, srez šavnički

»Znakovi potčinjenosti su: mjesto za stolom (mlađima je mjesto za vratima), ne smije pušiti ni kavu crnu piti, ne smije razgovarati, već samo na pitanja odgovarati. Kad stariji govori mlađi šuti«.

Hercegovina, srez Mostar

U spomenutoj studiji ima bezbroj takvih i sličnih odgovora iz sviju krajeva, gdje je ušćuvan starinski život. Iz slijedećih odgovora se vidi, da se ni ceremonijalni znakovi autoriteta ne postižu silom. Porodični su odnosi u takvoj ravnoteži da oni izgledaju ljudima vječni i nepromjenljivi, kao da ne mogu drugačiji biti. Posmatračci često kažu, da je autoritet »neravan«.

»Autoritet očev je prirodan i ne može se poljuljati, on ga održava više milom, a u mnogim slučajevima samo milom. Po mom mišljenju najviše ostane očev autoritet zbog njegove nadmoćnosti u iskustvu i saobraćaju sa drugim, dok su deca od svega odvojena i prinuđena na poslušnost«.

Makedonija, srez Skopje

»Roditelji sprovode svoj autoritet uglavnom „milom“. Tu se vidi i crkveni utjecaj, a to im je ostalo od starine. Oni vele: „Sila Boga ne moli“, znači, „silom se ništa ne može“«.

Makedonija, srez Đevdelija

»Ovdje je uobičajeno da deca slušaju roditelje. I ovi upotrebljavaju — dobar glas i mišljenje seljaka — kao najefikasnije sredstvo da održe svoje pozicije i vlast nad decom. Od velike je važnosti crkveni utjecaj«.

Makedonija, srez gornjopološki

»Dragovoljno sluša roditelje. Ogorčenje se uopšte ne javlja«.

Makedonija, srez preševski

Iz ovih se odgovora vidi kako se mlađi bez sile prilagođuju hijerarhiji u porodici.

POTČINJENI POLOŽAJ ŽENA

U patrijarhalnom je režimu rastojanje između muža i žene obično još više naglašeno, nego između oca i sina; muški princip ima prednost nad principom starosti. I protiv autoriteta muža ima vrlo malo otpora sa strane žena. Nekoliko primjera za to:

»Žene se dižu na noge kad muškarac dolazi. Uvjerene su o svojoj inferiornosti. — Starije je muško od pet godina nego žensko od pedeset«.

Hercegovina, srez Stolac, muslimansko selo

»Žene ljube muškarcima ruke, pa i manjoj muškoj djeci, ako su kumovi, prijatelji itd«.

Bosna, srez rogatički

Pomanjkanje otpora protiv takvog položaja vidi se iz slijedećeg odgovora:

»Žena je uvek onakva kao pre rata. Ona ne nastoji da dobije ma kakva prava, jer se smatra samim tim, što je žena, podređenom i stvorenom da služi muškarcu«.

Sandžak, srez Sjenica

VRATAŠCA NAPOLJE

Kad pitamo, kako je bilo moguće, da su se ljudi mirili sa starom izgrađenom hijerarhijom i vlastitim niskim položajem o tome nalazimo dva tumačenja. Prvo je, da idealni odnosi jedne zajednice nikad nisu potpuno provedeni u praksi, da uvijek ima odstupanja od »regule«, kompromisa, zaobilaznja zakona i pravila, uvijek neka pritvorena vratašca u koja se može uteći i udisati malo zraka lične slobodice. Pod svim uvjetima ima odstupanja od pravila, ima individualnih skretanja i revolta. Kako izgledaju takva vratašca vidi se najbolje na pitanju izbora supružnika. Unatoč tome da mladi nemaju pod patrijarhalnim prilikama pravo da sami biraju, ipak u tom razdoblju ima otmica i bježanja od kuće, čak u masovnom razmjeru. Djevojke su, makar po rangu najniže u zadružnom redu, tako skromne da im se ni glas ne čuje, u momentu kad zavole nekog momka, a porodica im ne da, znaju da prkose ocu, majci i čitavoj zadruzi. U dogovoru s momkom bježe od kuće. Prema mišljenju nekih dobrih poznavaoaca Bosne bilo je prije rata u tom području gotovo jedna trećina vjenčanja nakon prethodne otmice djevojke. Bilo je i nasilnih otmica, ali većina otmica u tom razdoblju bila je u dogovoru djevojke i momka. Još više nego momak, djevojka je postupala protiv izričite volje svojih roditelja i zadruge. Individualne želje i preferencije probile su sebi put nasuprot strogom porodičnom autoritetu.

I u Makedoniji je bilo mnogo »beganja«, prebjegavanja momku, isto kao i u dalmatinskoj zagori. To je primjer za individualno zaobilaznje pravila i autoriteta, a u sredini gdje općenito individualističke tendencije vrlo slabo izlaze na javu.

KOMPENZACIJE ZA ZADRUŽNU DISCIPLINU

Drugi razlog, da su ljudi mogli podnositi poredak i strogu disciplinu, koja se često kosi sa individualnim željama pojedinca i s njegovom slobodom kretanja, je u tomu, da patrijarhalni sistem ima kompenzaciju za svoje

ograničavanje lične slobode. Patrijarhalni i zadrudni red, koji mnogi danas gledaju kao neki autokratski režim imao je, dok je bio u ravnoteži i u skladu s ekonomskim i socijalno-političkim uređajem, mnoge svijetle strane.

Kad se ruši neka stara zgrada dolaze na vidjelo njene slabosti i nesavršenosti, a kad se raspada neki politički ili socijalno-ekonomski sistem onda njegovi neprijatelji i nasljednici ističu njegove crne strane. Ali socijalne (i državne) organizacije, koje su dugo živjele, imale su uvijek svoje svijetle strane; bez njih ne bi imale čvrstoću iznutra i otpornost prema vani da se održe kroz vjekove.

Ljudi koji su u zadrugi odrasli po pravilu govore o njoj s ljubavlju i nostalgijom. U njoj nije bilo osamljenosti ni nesigurnosti, ni teške životne borbe. Zadruga je svakome davala mogućnost da se prehrani, da se oženi ili uda i da podigne djecu. Davala je ugled i važnost pojedincu. Bez naročitog napora svaki je s vremenom urastao u viši rang njene hijerarhije. Omladina je živjela bezbrižno i mogla je mnogo vremena da posveti umjetničkim radovima, pjevanju, plesu i sastancima. Život u relativnom izobilju, bez velike muke i brige i bez preteškog rada bio je poznat samo u zadrugi. Nezadrudnog seljaka općenito su smatrali bijednikom kao što se vidi iz naziva »inokosnik-mučenik«.

I starješinska vlast ima svojih prednosti. Povlašteni položaj starijih opravdan je utoliko što se investirani trud i uspješan rad naplaćuje i nagrađuje, a iskustvo, znanje i spoznaje priznaju. Starješina zadruge postaje samo onaj koji je dostojan. Uz to stariji imaju manje ličnih ambicija nego mladi, jer je njihov interes koncentriran na djecu i unuke, dok se mlađi, više bore za lični uspjeh i afirmaciju. Roditelji po pravilu više žrtvuju za djecu i bolje se za njih brinu, nego ona za njih. Povoljna je okolnost što mlađi rastu i avansiraju imajući pred očima napredovanje, a ne neku deklasaciju, kao u sredini, gdje su mlađi u povlaštenom položaju, a gube uvažnost kad ostare. U patrijarhalnom poretku stariji imaju prednost i u principu i u praksi, a to jedinstvo pridonosi dostojanstvu starijih. Diktatorsko držanje, taština i borba za prestiž ne spadaju u njihove osobine. Onaj koji je već pokazao što vrijedi i umije uživa uvažnost.

KOMPENZACIJA ZA MUŠKU PREDOMINACIJU

U patrijarhalnom režimu ekonomske i socijalne prilike imale su u svim našim područjima za posljedicu mušku većinu na selu: smrtnost žena je bila veća, nego smrtnost muškaraca. Ova brojčana činjenica modificira mnoge regule u praksi. Pod tim okolnostima teško je dobiti ženu: za mladića je teško naći djevojku, za udovca gotovo nemoguće naći drugu ženu. Žene su strašno tražene, dragocjene, o mirazu nema ni govora, za njih se otimaju, za njih čak plaćaju otkupnine. Ako se djevojka mora prilagoditi željama svoje porodice ona može biti sigurna da će se udati i to pod povoljnim okolnostima. To je utjeha za ograničavanje njene slobode.

Slijedeća narodna pjesma zrcali zadovoljstvo mladih snaha, koje su bile »dovedene« po izboru roditelja:

S one strane Save vode
 Tri djevojke kolo vode.
 U tom kolu lijepa Mara,
 Lijepa Mara progovara:
 »Ima l koga od mog roda
 Da pozdravi moju majku
 Da ne dade moju seku
 Za udovca ni za samca
 No da dade ko što j' mene,
 Gdje je družba ovehka:
 Gdje je svekar i svekrva,
 Gdje je djever i jetrva
 Gdje su mlade zaovice.
 Kad se mlada majci sprema
 Svekrvica kolač mijesi,
 Jetrve mi torbu vežu,
 Zaovice biser nižu,
 Mene mladu u vis dižu.
 A kad pođem miloj majci
 sve me lijepo selom prate:
 Jetrve mi torbu nose,
 Zaove me ispod ruke,
 Izvedu me, isprate me.
 Kad dođemo na kraj sela,
 Onda istom torbu daju.
 Dok ja mlada torbu prtim
 Oko mene sve postaju,
 Moju majku pozdravljaju
 Pa mi ljube bijelo lice
 Jetrve i zaovice.
 I kada se kući vrate
 Daleko me okom prate.

O položaju udatih žena u zadružnom sistemu s jedne strane, a u inokosnom s druge strane najbolje svjedoči prikaz jedne stare Sumadinke, koja je živjela u oba sistema.

Stara Nana, imala je osmero djece, a živjela je u kući svojih unuka, kad mi je jedne jesenske noći 1940. govorila optužujućim glasom, ali bez uzbuđenja. Njene su geste bile pune dostojanstva, a izgled kao u gotske figure:

»Joj, ne znam kako ću to proživiti, ako mi bog da da još duže živim« — počinje ona.

»Prije smo išle po širokim putovima, po gotovim cestama! Zdravlje smo duže uzdržale, premda smo mnogo rađale — nije nas ubijala briga! Žene su ostale ušćuvane, duže mlade. Sve je domaćin određivao, žene nisu imale tolike brige!«

»I prije je bilo muke! Na leđima kolevku, na rame ručak za dvadeset radnika na polju, u ruke predivo ili pletivo i tako sam išla po vrućini već nekoliko dana nakon poroda! Ali u zadruzi je ipak bilo lakše! Nas je bilo pet jetrva, svaka je kuhala svaku petu nedelju. Četiri nedelje sam bila sasvim bez brige, radila sam na polju i to lakši rad. Stanarka (mljekarica) bila je samo jedna, nitko nije smio dirati sudove od mleka!«

»Prije se skromno jelo, ali svega je bilo u izobilju. Više od pola godine držao se strogi post, bez zejtina, bez mleka. Prije je bilo u kući mnogo mleka, sira, kajmaka, hleba — svega! Sad se katkada spremaju fina jela, mese se kolači — ali često uopće nema! Prije smo nosile domaće odelo — lepo je, ali ogroman posao. Sad nosimo kupovno odelo, strašno je skupo, a ništa ne valja. Sve se odmah rascepa. Deca nose Batine opančiće nedelju dana, pa treba nanovo kupiti!«

»Prije su žene bile zdrave, premda su toliko rađale! Sad ih ubijaju pobačaji. I brige. Pokvaren je mlađi svet, sve slabo, krzljivo! Devojke stalno bole glava. Žene rano stare!«

»Prije smo se bojale svekra i muža, sad toga nema, žene su bezobrazne, svadaju se! Svekrima nije bilo prigovora, mlađi svet bi ustajao, kad bi ušao stariji, sad ništa! Nema ljubavi među ljudima, svi se mrze, svi se svadaju! Svi proganjaju — kud to vodi, možeš li mi to kazati?«

Srbija, srez kosmajski

INDIVIDUALISTIČKA TENDENCIJA DOBIVA MAHA

Citav sklop ekonomskih i socijalnih okolnosti doveo je do toga, da se ovaj vijekovima dobro ekvilibrirani patrijarhalni život preobrazio. Novčana i tržna ekonomija prodirala je sa zapada u naše krajeve, u neke koncem prošlog u druge u našem vijeku. U razne krajeve ulazila je drugim ritmom, ali svagdje su se prije drugog svjetskog rata znakovi njenog prodiranja jasno pokazivali. Zadruga se počele dijeliti, prirodna privreda se rastočila, industrijalni proizvodi počeli su penetrirati na selo.

Kapitalistička privreda donosi sa sobom za razliku od staleškog i feudalnog reda, a i tradicionalne seoske organizacije, izvjesne lične slobode. Seljak se sad može kretati slobodnije. A pogotovo kad nastupa bržim korakom industrijalizacija i urbanizacija, sloboda kretanja za pojedinca postaje mnogo veća, naročito za mlade ljude. To se pokazuje već iz vanjske slike, kad seljaci odbacuju tradicionalnu narodnu nošnju. Dok seljak nosi domaću nošnju on je kao vojnik, koji na uniformi ima znak svoje jedinice. Svaki zna iz kojeg je kraja ili čak sela. U građanskom odijelu on potone i ide kud bilo, a bez identifikacije sa strane svakog prolaznika. Odbacivanje tradicionalnog odijela je jedan od simptoma transformacije patrijarhalnog života, oblika i obaveza. I u porodicu ulazi slobodniji zrak, sinovi a onda i žene traže veća prava i drugu poziciju.

Sad individualne želje, preferencije, težnje postaju za svakog neobično važne. Često se kose sa aspiracijama drugih članova porodice, pa dolazi do umnoženih sukoba, sporova, svađa. Skromno držanje i omalovažavanje vlastitog ukusa i vlastitih idiosinkrazija nestaje. Seljački sinovi teže za individualnim gospodarstvom, za neovisnosti od starijih, za potpunom samostalnošću. Kao kod njihala, započinje zamah na drugu stranu. Što je jača bila kolektivistička tendencija u združnom i patrijarhalnom životu, to jača je želja za individualnim slobodama u dotičnom kraju. Gdje je bilo manje strogosti, tamo ima i manje uzbune. Gdje su otprije pozicije u porodici bile više izjednačene, tamo želja za neovisnosti nije toliko žestoka. U našim krajevima to vidimo u hrvatskom i dalmatinskom primorju, koje se u mnogim decenijama i u postepenom laganom razvitku odvojilo od prirodne privrede, patrijarhalnog poretka i združnog sistema. Tamo nisu nastali oni teški sporovi i sukobi, ona dominacija sile i nasilja kao u nekim krajevima, gdje su se ljudi do nedavno podvrgavali strogo patrijarhalnom režimu.

Ali već u razdoblju, u kojemu pojedinci izgledaju potpuno uklopljeni u zajednicu, pokazuju se klice individualističkih težnja, koje će u jednom kasnijem periodu postati dominantne. Homogenost jednog kraja, makar u nekim momentima izgleda savršena, uvijek je samo prividna. Uvijek ima ljudi, koji odudaraju od oficijelnog obrasca, uvijek ima pojedinaca, koji se

ne prilagođuju potpuno. Premda u nekim momentima izgledaju individualne razlike neznatne, ljudi nekog kraja međusobno gotovo jednaki, slika je varava. U času velikih historijskih promjena vidi se kako je potpuna homogenost bila samo prividna.

Individualistička tendencija ne može se nikad potpuno zatomiti, nikad ljudi ne mogu postati poput socijalnih insekata. Individualistička komponenta ljudske naravi koja uvijek na neki način izbija na javu, u nekim momentima prevladava i potiskuje kolektivističku komponentu. No ni kolektivistička se tendencija ne da potisnuti, i ona sebi probija put kroz najteže zapreke. U izvjesnim se momentima individualistička rješenja čine ljudima nedovoljna i neadekvatna, ona sad traže bolje prilagođenje zajednici (ili porodici). U svakom pokretu njihala sprema se kontrarni pokret; kad je dostignuta izvjesna visina, nastaje obrat. Nije isključeno da neobuzdani individualizam u porodici, koji se danas u mnogim krajevima i krugovima pokazuje, stoji pred jednim takvim ponovnim obratom.

Summary

FAMILY RELATIONS BEFORE THE APPEARANCE OF INDIVIDUALISM

From the material surveying 300 Yugoslav pre-war villages the author presents typical attitudes of people living in closely tied extended peasant family »Zadružas«. Perfectly adjusted to their setting, the young ones show only few signs of individual aspirations and no wish for personal independence. Examples are offered from different domains of life, such as the choice of the bride, when the fiancé shows indifference and passivity. Other examples are from father-son relationships, with ceremonial forms of respect and great compliance of the sons toward the fathers' wishes. The third are from the position of women in the family hierarchy and their complete lack of resistance to their low status.

Two explanations for these attitudes are offered: first, the evasion of rules which is possible even under strict regulations, as for instance in bride abductions, a frequent way of evading parental orders in patriarchal villages. Second, the compensations which may be found in the patriarchal regime for restrictions on freedom. In this setting there is great security for youth in every respect, including that of getting married. There is also a carefree life and lack of harsh treatment of youth in this phase of family life. The compensation for masculine domination is shown in a lengthy quotation of a Serbian grandmother's story. In comparing ancient and modern family life, she stresses the bright aspects of the old ways of life.

A conclusion is drawn that the two components of human life — the collectivistic and the individualistic — follow each other like swing of the pendulum. When one of the tendencies has reached its high mark, the opposite begins its swing, gains momentum, and becomes dominant in family relations.

РЕЗЮМЕ

СЕМЕЙНЫЕ ОТНОШЕНИЯ ДО ЯВЛЕНИЯ ИНДИВИДУАЛИЗМА

На основании материала собранного в течение исследования проведенных в 300 югославских селах до войны, автор этого приложения указывает на типичные позиции отношения людей которые живут в закрытых, больших семейных колхозах. Совершенно приспособлены на это положение в такой семье, молодежь показывает минимальных знаков индивидуалистических aspirations и почти никакой направленности в смысле личной несамостоятельности. Перечисляются примеры

из разных областей жизни как например: выбор невесты - в течении чего жених показывает непонятную пассивность и незаинтересованность, затем отношения между женой и сыном которое является главной характеристикой церемониального вида уважения и выполнения сына всех желаний отца; положение жены в семейной хиерархии, наряду с полным отсутствием сопротивления к их инфериорном положению.

Автор поясняет эти отношения своими объяснениями: во первых, обхождение правил, что даже возможно в режиме строгой контроли как например, похищении невесты что является очень частим видом не придерживания родительских прав в патриархальных селах. Во вторых компенсации для ограничения в свободе с которыми встречаемся в патриархальных селах. Молодеж например в ней находит обеспеченност во всяком смысле даже в смысле женидбы. Кроме того, эту фазу семейной жизни характеризуют беззаботная жизнь молодежи и отсутствие реского отношения в отношении с молодежью. Компензация для мужской доминации показана в длином цитате из разговоров с одной матери из Сербии. Сравнивая современную жизнь, она подчеркивает светлие стороны первой.

Автор заключает, что две компоненты человеческой жизни-коллективная и индивидуалистическая являются одна за другой, в роде маятника. Когда одна из них достигает свой максимум, другая начинает действовать, достигает свой момент амплитуды, и становится решительной в семейных отношениях.